

инглизчада-condolence, ўзбекчада-ҳамдардлик, русчада-соболезнование;

инглизчада-invitation, ўзбекчада-таклиф қилиш; русчада-приглашение;

инглизчада-approval, ўзбекчада-маъқуллаш, русчада-одобрение

каби тартибда лугатни давом эттириш мумкин. Бу орқали талабаларда «маданият» семантик майдонининг кичик бир тизимчаси — муомала-муносабат маданиятига оид сўз ва бирикмалар маънолари аңлатилади. Қайд этиш керакки, ушбу тизимчаларнинг ўзи яна кичик гуруҳларга бўлинади. Айни услуб орқали талабаларда муомала маданияти юксалтирилади ва шу билан бирга, чет тилларини ўз она тилисига қиёслаб ўрганиш малакаси мустаҳкамланади.

Юқоридагилардан хулоса қилиш мумкинки:

- ҳозирда ўзбек тили лугат қатламида юз бераётган ўзгариш ва янгилашлар, шунингдек, мамлакатимизда олиб борилаётган ижтимоий-иқтисодий ислохотлар мазмуни турли жабҳа ва йўналишларга оид сўз, атама ва ибораларни

ўзида жамлаган идеографик лугатлар тузишни тақозо қилмоқда;

- олий ўқув юртларида таълим-тарбия жараёнини ташкил қилишда, хусусан, чет тилларини ўзбек тилига қиёсан ўрганишда инглиз-ўзбек-рус тилларидаги идеографик лугатлар тузиш тобора эҳтиёжга айланмоқда;

- мақолада таклиф этилган инглиз-ўзбек-рус тилларидаги идеографик лугатнинг қисқа намунаси ўқитиш тизимида талабаларни мустақил фикрлашга, сўзларни ўзлаштиришга ўргатиши, изланишга чорлаши, оғзаки ва ёзма нутқини ривожлантириши, тил ўрганувчиларга хорижий мамлакатлар халқларининг турмуш тарзи, маданияти, маънавияти ва менталитети билан танишишга имконият яратиши билан аҳамиятли саналади;

- келгусида ушбу лугатни тўлақонли тарзда яратиш ва уни босма, шунингдек, электрон нусхада тайёрлаган ҳолда, замонавий ахборот технологиялари, мультимедия воситалари орқали таълим-тарбия жараёнига тадбиқ қилиш кутилган самараларни беради.

Адабиётлар

1. Ислон Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: «Маънавият», 2008, 86-б.
2. Собиров А. Ўзбек тили лексикасини система сифатида ўрганиш. – Филол. фан. докт... дис. – Тошкент: 2005, 187-б.
3. Ҳамраева Ё. Ўзбек тилининг идеографик лугатини тузиш тамойиллари. Номзодлик диссертацияси автореферати. – Т.: 2010, 27-б, 2-б.
4. Ўзбек тилининг изоҳли лугати. 5 жилдли. – Т.: 2006, 2-жилд, 671, 173-б.
5. Ҳожиев А. Тилшунослик терминларининг изоҳли лугати. – Тошкент: ЎзМЭ Давлат илмий нашриёти, 2002, 140-б.
6. Караулов Ю.Н. Общая и русская идеография. – М.: «Наука», 1976. – С. 28-29;

РЕЗЮМЕ

Мақолада олий ўқув юртлари талабалари учун инглиз-ўзбек-рус тилларида идеографик лугат тузиш йўллари ҳақида фикр билдирилиб, унинг назарий асослари ўрганилган ва лугатнинг қисқа намунаси келтирилган.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются теоретические и практические основы составления англо-узбекско-русского идеографического словаря для студентов высших учебных заведений.

SUMMARY

The article is devoted to the study of theoretical and practical bases of compiling English-Uzbek- Russian ideographic dictionary for the students of higher educational institutions.

THE CONCEPT “MOTHER/ANA” IN PROVERBS OF THE KARAKALPAK LANGUAGE

G.Usenova – scientific adviser

L.T.Seytjanova- student

Nukus state pedagogical named after Ajiniyaz

Таянч сўзлар: концепт, паремиялар, миллий лингвомаданиятшунослик, когнитив тилшунослик.

Ключевые слова: концепт, паремии, национальная лингвокультурология, когнитивная лингвистика.

Key words: concept, paremi, national linguoculture, cognitive linguistics.

Verbalization of the concept with paremiological units of language is conditioned, first of all, by the ontological nature of proverbs, which are directed to express the universal and national-specific cultural values. All the languages contain proverbs in their vocabulary stock and in many cases they are universal and represent general conceptual signs. Proverbs are considered to be national-culturally marked, as they express “indelible seal of the national character and national fortune”.¹

In proverbs of the Karakalpak language such features of the concept “mother” as “care and upbringing”, “hardness and difficulties of maternity”, “kindness”, “love” and “tenderness” are presented.

Let’s see the following proverbs:

1. Алтын гүмистиң гөнеси болмас,
Ата-ананың баҳасы болмас.
2. Ата-ананың ақылы, сайрап жатқан жол менен тең,
Ақыллының ақылы сарқылмайтуғын көл менен тең.
3. Ата-ананың тили алған баланың,
Мәртебеси ҳәр жерлерде оттай жанар.
4. Ана мехринен ата кәхәри артық.

In these proverbs the notions “mother” and “father” are highly evaluated with the help of the stylistic device simile: in the first example the parents (mother and father) are compared with precious stones, they are as invaluable as precious stones – gold and silver; in the second proverb wisdom of the parents is compared with a specious way. The proverbs in the third and forth examples have a didactic character and play an important role in upbringing of the young generation: children should do as parents tell and listen to them. Only in this case fortune and success will follow them; strictness of father is higher than care of mother.

Besides the word “mother” (ана) in the Karakalpak proverbs we observe the use of the word “ene”(ene). For example:

1. Атаның атағына қара,
Ененің затына қара.
2. Ата даңқы менен ул өседі,
Ене даңқы менен қыз өседі.
3. Аталастан алтау болғанша

Енелестен екеу бол.

4. Ата көрген оқ жонар,

Ене көрген тон пишер.

In the given proverbs there is a lexeme “ene/ene”, as the word “ene” is one of the synonymic words represented by the concept “mother”. The word “ene/ene” is a synonym of the word “ана/ana” in the first meaning *mother*, but in Karakalpak it also has the meaning “mother-in-law”, and the frequency value of this word in this meaning is higher than in the meaning “ана/ana” (mother).

The componential analysis let us reveal the difference in the structure of the meanings of the lexeme “ene/ene”. For the native speakers of the modern Karakalpak language the word “ene/ene” in the meaning of “mother” is not so actual, the word “ene/ene” in this meaning is considered to be an obsolete word, it is not characteristic for modern Karakalpak literary language.

In the following proverbs the word “шеше/sheshe” is used in the meaning of the word “mother”.

- 1) Атаның салған жолы бар,
Шешениң айтқан сөзи бар.

2) Шешели жетим басында, тарақ пенен қол ойнар,

Шешесиз жетим басында, сирке менен бийт ойнар.

3) Батыр болар баланы, шешесинен танырсаң

Адам болар жигиттиң мүшесинен танырсаң.

As we see in the examples, the word “шеше/sheshe” is also a synonym to the word “ана/ana”. The word “шеше/sheshe” is almost an absolute synonym of the word “ана/ana”, but it’s more neutral, it doesn’t have high, symbolic meanings, inherent to the word “ана/ana”. The lexemes “шеше/sheshe” and “ана/ana” have never been used in relation to the animals and religious people.

Let’s study the following proverbs:

1. Ананың кеули балада, баланың кеули далада.
2. Ананың ойы уяда, баланың ойы қыяда.
3. Ер бала ата-анаға таяу,
Қыз бала үйге жаққан бояу.
4. Ханнан бала уллы,
Баладан ана уллы.

5. Бала – ылай, ана гулал.
6. Ана өмірдің гүлі, баланың бүлбили.
7. Анасын көріп, қызын ал.

The given proverbs show the typical interrelations between mother and child, the role of mother and father in the upbringing of the child, and the obligation of respectful relation to the parents.

Thus, in the result of the definitional and componential analysis of the concept “mother/ана” with paremiological units we can come to the following conclusion:

1. Maslova.V.A. Cognitive linguistics. –Minsk: Tetra-sistema. 2004.
2. Karakalpak folklore. –Nukus: 1978. (Қарақалпақ халық нақыл-мақаллары)

Ушбу мақола «Она» тушунчасининг қорақалпақ тили мақолларыдағы тасвирий ва таркибий тахлили ҳақида. Ишнинг мақсади қорақалпақ тилида «Она» тушунчасига тегишли мақолларни тасвирлаш ва тахлил қилиш. Мақолада тасвирлаш ва таркиблаш тахлили усуллари қўлланилган. Ушбу концепт универсал, у ўзининг тушунчасига эга бўлиб, қорақалпақ маданиятини таърифлайдиган удумларни, урф-одатлар ва эътиқодларни акс эттиради.

Данная статья посвящается дефиниционному и компонентному анализу концепта «Мать/Ана» в пословицах каракалпакского языка. Целью работы является анализ и описание пословиц содержащих концепт Mother/Ана в каракалпакском языке. В статье используются следующие методы: дефиниционный, компонентный и описательный анализ. Настоящий концепт универсален, он имеет значения в том числе, обычаи, традиции и веры характерные для каракалпакской культуры.

The given article deals with the definitional and componential analysis of the concept “mother/ ана” in proverbs of the Karakalpak language. The aim of the article is the analysis and description of proverbs containing the concept “Mother/Ана” in the Karakalpak language. In the article the following methods are used: definitional, componential and descriptive analysis. The present concept is universal, it has the meanings, including customs, traditions and beliefs, characterized for Karakalpak culture.

Bibliography

РЕЗЮМЕ

РЕЗЮМЕ

SUMMARY

Адебиеттану

САХРАДАҒЫ МУХАББАТ ДЭСТАНЫ

(К.Рахмановтың «Шөл дәстаны» поэмасында конфликт хэм характер)

П.А.Дабылов –үлкен илимий хызметкер-излениўши

Әжиянз атындағы Нәкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: лиро-эпик поэма, лирик қахрамон, эпик қахрамон, конфликт, лирик характер, инсон ва сахро, мухаббат, чўл достони.

Ключевые слова: лиро-эпическая поэма, лирический герой, эпический герой, конфликт, лирический характер, человек и пустыня, любовь, легенда о пустыне.

Key words: lyric-epic poem, lyric hero, epic hero, conflict, lyric character, person and desert, love, legend about desert.

«К.Рахмановтың шығармалары адам кеўлиндеги драматизмлерди беріў менен ажыралып турады» [3:128]. Шайырдың дәретиўшилигиниң тийкарғы өзгешелиги болған бул характерли белгини оның поэмаларынан да көриўге болады.

Поэмалардағы конфликтлер өз дәуириниң руўхы менен байланыслы ҳалда дәрөп отырады. XX әсирдиң 30-40-жылларында қарақалпақ әдебиятында дәретилген поэмаларда конфликтлер, негизинен, класслық гүреслер характеринде, яғный социаллық конфликт көринисинде жүзеге шыққан болса, 60-70-жыллардағы поэмаларда конфликтлер көбирек лирикалық қахарманның, жеке адамның психологиясында көрине баслады. Бул нәрсе әдебияттың қахарман образын жаратыўдағы дәслепки жыллардағы коллективті сүўретлеў позициясынан шегинип, енди жеке инсан концепциясын сәўлелендириўге бет бурғанлығынан дерек береді.

Кенесбай Рахмановтың «Шөл дәстаны» поэмасында ортаға қойылған жәмийетлик-социаллық әхмийетке ийе машқала - бул XX әсирдиң 70-жылларындағы Еллиққала массивин өзлестириў, шөл жерлерге суў апарып, бағы-бостанлыққа айландырыўдан ибарат. Сондай-ақ, усы мәселе этирапына дәрелген, өз дәуириниң даңқы қахарманлықарын жәреткен инсанлардың жарқын образын жаратыўда олардың психологиялық кеширмелерин ашып беріўди нәзерде тутады. Шайыр бул поэмада өмир шынлығын тек ғана субъектив характерде сәўлелендириў менен шекленип қалмастан, ал ўақыяларды өз еркине жиберип, яғный объектив халатларда турып та сүўретлейди. Демек, поэмадағы хәдийселер лирикалық қахарман, объектив қахарман хэм дәуір руўхы менен тығыз бириккен ҳалда ашылып отырады.

Шығармадағы лирикалық қахарман образындағы инсан-бул шайырдың тулғасы, оның руўхый келбети менен жақын образ, яғный шайыр лирикалық қахарман образына кирип, кең массаның, заман хэм дәуірдиң прогрессив идеяларын сәўлелендирген. Сонлықтан, көпшилиқ жағдайда лирикалық қахарман ой-пикирлериниң халықтың кең қатламының кеширмелерине үнлес келиўи усыннан. Бул сыпат лирикалық қахарманның типилигин тәмийинлейди. Деген менен, лирикалық қахарман геиде өз орнын эпикалық қахарманларға босатып береді. «...Лиро-эпикалық поэмада қахарман келбети тез-тез алмасып турған ўақыялар фонында, ҳәр қыйлы халат хэм шәраятларда, бир-бирине қарсы қойылған характерлердиң тийкарында ашылады» [1:57]. Демек, «Шөл

on the one hand, the concept “mother” is the basic and key concept in linguoculture of different peoples and languages; on the other hand, this concept is a socially and culturally specific concept, as the evaluative meanings of notions of every ethnos are expressed in it.

The research work shows, that, in spite of the fact that the concept “mother” is universal, it has meanings, including and expressing the traditions, customs, beliefs, moral principles, rules and other norms, which are connected with the care for children and their upbringing, characterized for every culture.

дәстаны» поэмасында да өмир шынлығын сүўретлеўде тап усындай принциплердиң орын алыўы дәрөтпениң лиро-эпикалық поэма екенлигин тастыйықлайды.

Поэманың прологында әскерликте жүрген Батырдың сүйиклиси Рахимаға жазған сағыныш хаты берилген. Усы жерде хаттың поэмадағы атқаратуғын поэтикалық хызмети қандай?-деген сораў туўылады. Бул хаттың идеялық мазмұнында бириншиден, шөл менен болған айқақта инсан гүресиниң нәтийжелерин, конфликттен туўылған сахрадағы бағ хэм лирикалық характердиң келбетин көрсек, екншиден, Еллиққалаға туңғыш бәхәр алып келген зәбердес инсанлардың бири-Нурман атаның басып өткен өмир жолларынан дәрөк берип турады. Биз сахраны жуўасытқан бул қахарман образы менен тереңирек танысқанша асығамыз:

...Быйыл Нурман атам шағында шығар,

Дәл тийгизип нийет нышанасына.

Атам-«Еллиқ»теги дәслепки шынар,

Бизлер мезгеймиз тек бир шакасына [2:66].

Поэманың биринши хэм екнши бөлимлериндеги лирикалық қахарманның монологы арқалы шөлдиң картинасы, оның тәбиятындағы өжетлик хэм қайсарлық қәсийетлери менен танысамыз. Бунда талай әсирлерден берли қуяшқа тапталып жатырған сахраға енди өмир дарытуў ушын инсанды мәртлик майданына шақырып турған лирикалық қахарманның гүресшендик позициясы алдыңғы планға шығады. Лирикалық қахарман 70-жыллардағы заманласына: «Достым, қахарманлық исиң қаяқта?!-деп, оны қытықлап, жүрегіндеги мәртликти оятуў ушын шоқ таслап қояды хэм оқыўшыны жетелеп шөл қойнына алып шығады, шөлдиң монологы арқалы оның ишки дебдиўлерин тыңлатады:

Мен-Шөлмен!

Адамға баўырым жазық.

Кең көкірек жанлар турқымды өлшер.

Атам заманлардан жатқан кулазып,

Мен-Шөлмен,

Мен-Шөлмен.

Мен-Шөлмен,

Мен-Шөл!... [2:71]

Характерлердиң қәлиплесиўи ушын база таярлап берген конфликт инсан менен шөл арасындағы қатнас тийкарында жүзеге келген. Конфликттиң белгилерин үшинши хэм алтыншы бөлимлердеги район орайында болып өткен жыйналыстағы белсендилер арасындағы диалог арқалы көремиз. Бул жағдайда шөлди шегиндириў мәселесинде келип шыққан үмит пенен гүман соқлығысады.